

11. DOROCZNE SPOTKANIE KANADYJSKIEGO STOWARZYSZENIA STUDIÓW PATRYSTYCZNYCH (Toronto, Ryerson University, 28-30 V 2017)

W dniach od 28-30 V 2017 roku miało miejsce doroczne spotkanie Kanadyjskiego Stowarzyszenia Studiów Patrystycznych (Association Canadienne des Études Patristiques – ACÉP). Odbyło się ono w Toronto na Ryerson University w czasie Kongresu Nauk Humanistycznych (27 maja - 2 czerwca 2017). Trzydniowe obrady odbywały się na terenie kampusu uniwersyteckiego w budynku Wiktorii (285 Victoria Street, sala nr 210).

Zjazd patrologów rozpoczął się od spotkania sprawozdawczego Association Canadienne des Études Patristiques i posiedzenia prezydium stowarzyszenia (godz. 11.30-13.00). O godz. 13.00 uroczystego otwarcia konferencji dokonał Lincoln Blumell z Brigham Young University – Prezes Association Canadienne des Études Patristiques.

Po słowach powitania rozpoczęła się pierwsza sesja naukowa, zatytułowana *Book Review I* (godz. 13.15-14.15), w czasie której Olivier Dufault z Münchner Zentrum für Antike Welten zaprezentował publikację: Titus de Bostra, *Contre les manichéens*, ed. P.-H. Poitier – A. Roman – T. Schmidt, Corpus Christianorum in Translation 21, Turnhout 2015. Zaprezentowany przekład w języku francuskim oparty został na wydaniu krytycznym opublikowanym w serii *Chorpus Christianorum Series Graeca* 82, Turnhout 2013. Napisany przez Tytusa z Bostry w między 363 a 364 rokiem traktat *Przeciw Manichejczykom* jest najobszerniejszym chrześcijańskim pismem odrzucającym manicheizm. Podzielony jest na dwie części (w pierwszej autor przytacza argumenty racjonalne za odrzuceniem manicheizmu, a w drugiej argumenty biblijne). Wyróżnia się bogactwem dokumentacji źródłowej (Tytus przytacza ok. 150 „cytatów manichejskich”). Tekst traktatu zachowany został w języku greckim i w wersji syryjskiej z końca IV lub początku V wieku. Traktat ten ma istotne znaczenie dla poznania historii wczesnochrześcijańskiej i manicheizmu. Przekładu dokonali: Paul-Hubert Poirier – profesor historii starożytnego chrześcijaństwa na Université Laval (Québec), Agathe Roman – doktor literatury greckiej (Montreal) oraz Thomas S. Schmidt – profesor języka i literatury greckiej na Université de Fribourg (Szwajcaria).

W czasie drugiej sesji (godz. 14.15-14.45), której przewodniczył Lincoln Blumell (Brigham Young University) został wygłoszony tylko jeden referat: Gerald Ens (McMaster University), *Loving to Know: Augustine's Epistemology in Book XV of The Trinity*. W referacie autor odwołał się do treści XV księgi dzieła Augustyna *O Trójcy Świętej*, której treść jest najbardziej znaną próbą poznania Boga. Dochodzi do wniosku, że najistotniejszym elementem metody poznania Trójjedynego Boga jest praktyka miłości bliźniego i miłości Boga. Ponadto prelegent akcentował rolę XV księgi w całym dziele *De Trinitate*. Po wygłoszeniu referatu została ogłoszona przerwa do godziny 15.00.

Po przerwie rozpoczęła się trzecia sesja (godz. 15.00-16.00), której przewodniczył Robert Kennedy (Saint Francis Xavier University). Została ona zatytułowana „*De Trinitate*” revisited, a w czasie jej trwania wygłoszono dwa referaty: 1) Zacharie Klassen (McMaster University), *Divine Equality And The Embodied Image of Glory: The Ascension of Christ in Augustine's „De Trinitate”*; 2) Wendy E. Helleman

(University of Jos), *Predication according to Substance and Relation: The Argument in Augustine's „De Trinitate” 6.1.1 - 7.2.3*. W pierwszym referacie autor poruszył zagadnienie Wniebowstąpienia Chrystusa obecne w *De Trinitate* św. Augustyna. Na wstępie zaznaczył, że opracowania dotyczące Wniebowstąpienia na ogół ogólnie odnoszą się do spuścizny Doktora Łaski i z tego względu problem ten test słabo przebadany w poszczególnych jego pismach. Analiza tematu Wniebowstąpienia na kartach *De Trinitate* prowadzi do wniosku, że fakt Wniebowstąpienia ułatwił Augustynowi stwierdzenie absolutnej równości Ojca i Syna. Ponadto fizyczne Wniebowstąpienie Chrystusa jest dla Augustyna inspiracją do nakreślenia drogi człowieka ku Bogu, której punktem końcowym jest osiągnięcie chwały nieba. W swym wystąpieniu prelegent odniósł się też krytycznie do tez zawartych w pracach Douglasa Farrowa, który twierdził, że Augustyn nie doceniał roli człowieczeństwa Chrystusa we Wniebowstąpieniu. Z kolei w drugim referacie autorka – odwołując się do VI i VII księgi *De Trinitate* – porusza problem argumentacji św. Augustyna na temat mądrości jako atrybutu Boga „według substancji”. W swych rozważaniach odwołuje się do badań przeprowadzonych przez Michela Barnes'a i Lewisa Ayresa na temat tożsamości przeciwników i zwolenników wiary nicejskiej, o których Augustyn mówi w *De Trinitate* (VI 1, 1). Wykazuje pewne braki w pracy L. Ayresa i proponuje sięgnięcie po nowe wskazówki, które – być może – pomogą rozwiązać nierozstrzygnięte kwestie.

Czwartej – ostatniej – sesji (godz. 16.00-17.45) pierwszego dnia obrad przewodniczyła Maria Dasios (University of Toronto). Sesja ta została zatytułowana przez organizatorów *Tropes (and their afterlives)*, a w czasie jej trwania zostały wygłoszone trzy referaty: 1) John Gavin (College of the Holy Cross), *Sundials and Shadows: An Analysis of an Origenian Analogy*; 2) Don Springer (McMaster Divinity College), *On the other Hand... A Re-evaluation of Irenaeus' favourite Trinitarian Motif*; 3) Emily Laflèche (University of Ottawa), *Marriage of the Soul and Union in the Bridal Chamber: The Function of Nuptial Imagery in Coptic Valentinian Literature*. W pierwszym referacie autor zaznaczył, że Orygenes z Aleksandrii w piśmie *O modlitwie (De oratione)*, dla przekazania niektórych treści posługuje się obrazem światła. W 17. rozdziale tegoż dzieła znajduje się skomplikowana analogia, w której Orygenes odnosi się do: 1) oddziaływania światła słonecznego na zegar słoneczny; 2) powstawania cienia; 1a) ludzkiej recepcji darów duchowych; 2a) powstawania efemerycznej materii boskiej. Autor omówił w jaki sposób Orygenes akomodował motywy platońskie stwarzając oryginalny zestaw obrazów pomagających odpowiedzieć na fundamentalne pytanie związane z modlitwą chrześcijańską, a którym jest arbitralne, a nawet – w rozumieniu ludzkim – niesprawiedliwe reagowanie Boga na zanoszone przez ludzi do Niego modlitwy. Po tym referacie nastąpiła krótka, piętnastominutowa przerwa (godz. 16.30-16.45), po której wygłoszono kolejne dwa referaty. Drugie w tej sesji wystąpienie dotyczyło trynitologii św. Ireneusza z Lyonu. W swym wystąpieniu prelegent skupił się na rozumieniu pojęcia „ręce Boga”, podkreślając, że w trynitologii św. Ireneusza ma ono ważne znaczenie, jednak – w dotychczasowych badaniach – motyw „rąk Boga” na ogół był przeceniany, co miało poważne konsekwencje teologiczne. Zauważył, że przypisywanie temu motywowi nadmiernego znaczenia doprowadziło do wiązania trynitologii przede wszystkim z protologią, a w gruncie rzeczy należy ją bardziej wiązać z soteriologią. W ostatnim referacie prelegentka przeprowadziła analizę fragmentów koptyjskich pism walentyniańskich (*Traktatu trójdzielnego* 122, 12-32; *Egzegezy o duszy* 131, 13 - 132, 27 i *Ewangelii Filipa* 65, 1-26), w których jest

mowa o zjednoczeniu duszy z boskością. Zjednoczenie to opisywane jest za pomocą porównań i obrazów zaczerpniętych ze związku oblubienicy z oblubieńcem. Jest ono tak ściśle, jak zjednoczenie małżonków, jakie dokonuje się w komnacie małżeńskiej. Autorka dokonuje porównania obrazów obecnych w *Traktacie trójdzielny* i *Egzegezie o duszy* z obrazami obecnymi w *Ewangelii Filipa*, aby ustalić ich wpływ i wzajemne powiązania w literaturze walentyniańskiej.

W drugim dniu spotkania (29 maja) obrady rozpoczęto o godz. 9.30. Pierwsza sesja (piąta w czasie konferencji) była zatytułowana *The long shadow of Rome? Consolation, Apologetics, and Polemics* (godz. 9.30-10.30). W czasie tej sesji organizatorzy zaplanowali dwa referaty: 1) Danielle Baillargeon (University of Toronto), *Grief and Consolation in the writings of Jerome and Gregory of Nyssa*; 2) Zahia Amara (Université de Monastir), *Quand Arnobe de Sicca lance son offensive contre les dieux de Rome: „Aduersus Nationes”, IV*. W pierwszym referacie, na podstawie pism konsolacyjnych Hieronima i Grzegorza z Nyssy, został poruszony problem smutku i pocieszenia. Natomiast w drugim jest mowa o odparciu przez Arnobiusza z Sikka zarzutu o bezbożność, kierowanego przez pogan pod adresem chrześcijan. Autor ten nie tylko kwestionuje istnienie bóstw pogańskich, lecz także zachęca pogan do prześledzenia ich pochodzenia i czynów, co powinno ich doprowadzić do zrozumienia błędu bałwochwalstwa, że czczą fałszywych bogów. Ostatecznie Arnobiusz oskarża pogan o bezbożność i usprawiedliwia chrześcijan, którzy czczą prawdziwego Boga. Po drugim referacie miała miejsce krótka przerwa kawowa (godz. 10.30-10.45).

Po przerwie wznowiono obrady rozpoczynając drugą sesję tego dnia (szóstą w czasie konferencji), która została zatytułowana *Patristic legacies: Adaptation and citation in and beyond the Patristic era* (godz. 10.45-11.45). Również w czasie tej sesji zostały ogłoszone dwa referaty: 1) Miriam DeCock (McMaster University), *The Raising of Lazarus in Alexandrian and Antiochene Exegesis*; 2) Gaëlle Rioual (Université Laval / Université de Fribourg), *„Inspiré était le Syrien et éloquent, le Phénicien; mais le Cappadocien est les deux et plus que les deux”: l’admiration des Byzantins pour Grégoire de Nazianze*. W pierwszym referacie została przedstawiona egzegeza sceny wskrzeszenia Łazarza (J 11) zaproponowana przez czterech autorów starożytnych: dwóch przedstawicieli szkoły aleksandryjskiej (Orygenes i Cyryl Aleksandryjski) oraz dwóch przedstawicieli szkoły antiocheńskiej (Jan Chryzostom i Teodor z Mopsuestii). W drugim natomiast autorka przedstawiła wyrazy szacunku i podziwu dla postaci i twórczości Grzegorza z Nazjanzu (nazwanego Teologiem), obecne w kulturze bizantyńskiej, i ukazuje jak były one ubogacane przez pisarzy bizantyńskich, zwłaszcza w X w. Po tym referacie miała miejsce przerwa obiadowa, trwająca do godz. 14.00.

Po obiedzie odbyło się walne zebranie Association Canadienne des Études Patristiques. Trwało ono półtorej godziny (godz. 14.00-15.30). Po zakończeniu zebrania miała miejsce krótka przerwa kawowa (godz. 15.30-15.45), a po niej wznowiono obrady. Pierwsza sesja popołudniowa (siódma w czasie konferencji) została przez organizatorów zatytułowana (*Irresistible*) *Augustine* (godz. 15.45-16.45). Sesję tę prowadziła Wendy E. Helleman, a w czasie jej trwania, podobnie jak poprzednio, wygłoszono dwa referaty: 1) Jimmy Chan (University of Toronto), *Augustine’s Theology of Peace from Book XIX of De Civitate Dei: A Call for Love, Faith and Hope*; 2) Robert P. Kennedy (Saint Francis Xavier University), *Augustine on Irresistible Grace*. W pierwszym, na podstawie XIX księgi *De civitate Dei*, została ukazana teologia

pokoju św. Augustyna, który podkreślał, że jest on realizowany przez ludzi w wielu wymiarach egzystencji: wewnętrzny pokój człowieka oraz pokój zewnętrzny w rodzinie i w kontekście społecznym oraz politycznym. Augustyn mówił też o wiecznym pokoju. Natomiast w drugim referacie został poruszony problem implikacji późnej nauki św. Augustyna na temat łaski, co pozwoliło ukazać Augustyńskie rozumienie ludzkiej wolności. Po referatach miał miejsce uroczysty bankiet.

W ostatnim dniu konferencji (30 maja) obrady rozpoczęto o godz. 9.00. Pierwszą sesję (ósmą w czasie konferencji) organizatorzy zatytułowali *Coptic Studies I* (godz. 9.00-10.30). Sesji tej przewodniczył Lincoln H. Blumell z Brigham Young University. W czasie tej sesji zostały wygłoszone trzy referaty: 1) Lincoln H. Blumell (Brigham Young University), *An Amulet for Virginité in Marriage? A Coptic Witness to the Practice of „Spiritual Marriage” from Late Antique Egypt*; 2) Bishoy Dawood (University of St. Michael's College), *Early Coptic Monasticisms and Their Eco-Theologies*; 3) Eric Crégheur (Université d'Ottawa), *La version copte du sermon pseudo-éphrémien: In pulcherrimum Iosephum*. W pierwszym referacie była mowa o niewielkim papirusie koptyjskim przechowywany w The Rosicrucian Egyptian Museum w San Jose (Kalifornia), który autor referatu tłumaczył i przygotowywał do publikacji. Na podstawie treści papirusu autor usiłuje wykazać, że jest to amulet mający zapewnić pomoc w zachowaniu dziewictwa i czystości w małżeństwie. Konkluduje, że amulet ten jest ważny dla potwierdzenia praktyki „małżeństwa duchowego” w późnej starożytności. W drugim natomiast autor przedstawia panoramę literatury wczesnego monastycyzmu koptyjskiego (głównie z IV-VI w.) związanej z postrzeganiem odniesienia człowieka zarówno do kosmosu, jak i do najbliższego otoczenia. Autor treści te nazywa „eko-teologią” i wskazuje, że teologiczne odpowiedzi na kryzys ekologiczny można odnaleźć w starożytnych tekstach koptyjskich powstałych w środowiskach monastycznych. W ostatnim zaś referacie autor mówił o projekcie naukowym związanym z krytycznym wydaniem i przekładem koptyjskiej wersji mowy przypisywanej Efremoni na temat patriarchy Józefa (*In pulcherrimum Iosephum*). Po przedstawieniu tradycji oraz starożytnej literatury na temat patriarchy Józefa (zarówno żydowskiej, jak i chrześcijańskiej) autor skupił się na samej mowie ukazując jej plan, charakter oryginalnej wersji greckiej oraz licznych starożytnych przekładów na język łaciński, armeński, gruziński, arabski, słowiański i koptyjski. Omówił też kluczowe cechy koptyjskiej wersji kazania. Po tym referacie miała miejsce przerwa kawowa (godz. 10.30-10.45).

Kolejna sesja tego dnia (dziewiąta w czasie konferencji) była kontynuacją sesji poprzedniej i nosiła taki sam tytuł: *Coptic Studies II* (godz. 10.45-12.15). Sesję tę prowadził, podobnie jak poprzednią, Lincoln H. Blumell z Brigham Young University. W czasie jej trwania również wygłoszono trzy referaty: 1) Ihab Khalil (Independent Scholar), *„I am the bride and the bridegroom”: The Social Context of the Divine Feminine in Egyptian „Gnosticism”*; 2) Michael Kaler (University of Toronto – Mississauga), *„Sitting on Top of the World”: Thinking about the highest heavens in ascension apocalypses, gnostic and otherwise*; 3) Hind Salah El-Din Somida Awad (Cairo University), *The Shepherd of the Exodus Chapel at El-Bagawat: An interpretation*. W pierwszym prelegent, na podstawie kilku źródeł – w tym tekstów mitologicznych, dokumentów papirusowych i instrukcji demotycznych – autor rozważył kontekst społeczny mitów egipskich w ich relacjach z rzymskim Egiptem, szczególnie uwypuklając rolę kobiety w społeczeństwie egipskim i boskiej kobiecości obecnej zarówno w mito-

logii gnostyckiej, jak i w starożytnych mitach egipskich. Dzięki temu starał się lepiej zrozumieć egipski „gnostycyzm”. Drugi referat został poświęcony przede wszystkim gnostyckiej *Apokalipsie św. Pawła* (z V kodeksu z Nag Hammadi), odbiegającej swą treścią od innych pism tego gatunku, którą autor porównuje z zawartością gnostyckiej (i nie tylko) literatury apokaliptycznej. W trzecim referacie autor mówił na temat malarstwa Kaplicy Wyjścia w nekropolii El-Bagawat w Kharga Oasis, które jest uważane za jeden z najważniejszych przykładów wczesnej sztuki chrześcijańskiej w Egipcie. Skupił się na symbolice obrazu Pasterza i ukazał jego rolę i związek z innymi obrazami. Po ostatnim referacie nastąpiła przerwa obiadowa (godz. 12.15-14.00).

O godz. 14.00 wznowiono obrady. Pierwsza sesja popołudniowa (dziesiąta w czasie konferencji) została zatytułowana *Book Review II* (godz. 14.00-15.00; pierwsza sesja tego typu miała miejsce w pierwszym dniu obrad) a przewodniczył jej Steven Muir z Concordia University College of Alberta. W czasie tej sesji Robert Kennedy z Saint Francis Xavier University zaprezentował książkę: George Bevan, *The New Judas: The Case of Nestorius in Ecclesiastical Politics, 428-451 CE*. W omawianej monografii autor dokonuje nowego opisu życia Nestoriusza, sporu teologicznego, w który zaangażował się, a także najważniejszych interwencji dworu cesarskiego w politykę kościelną w czasie między soborem w Efezie a soborem w Chalcedonie. Szeroko korzystając ze źródeł mówi nie tylko na temat nauczania Nestoriusza, lecz także postawy cesarza Teodozjusza II i Cyryla Aleksandryjskiego. Po prezentacji książki miała miejsce przerwa kawowa (godz. 15.00-15.15), a po niej rozpoczęto drugą sesję popołudniową (jedenastą w czasie konferencji) – ostatnią w czasie spotkania, zatytułowaną „*The old made new*”: *Contemporary frames for ancient Christian contexts* (godz. 15.15-16.15). W ramach tej, zamykającej konferencję sesji, wygłoszono dwa referaty: 1) Sid D. Sudiagal (McMaster Divinity College), *When Religion and Psychology Collide: Examining the Donatist Controversy in light of Disgust Psychology*; 2) Danielle Baillargeon (University of Toronto), *Praxis of a Roman Matron: An Analysis of the „Passio Perpetuae et Felicitatis” using the concept of Habitus*. W pierwszym prelegent omówił czynniki psychologiczne, które odegrały istotną rolę w sporach donatystycznych. Posługując się metodami właściwymi psychologii zbadał podziały religijne, które ostatecznie doprowadziły do użycia przemocy werbalnej i fizycznej przez zwalczające się grupy. Natomiast w drugim autor, opierając się na koncepcji *habitus* P. Bourdieu, analizuje fragmenty *Passio Perpetuae et Felicitatis* i bada *habitus* Perpetuy: dom rodzinny, więzienie i arena, na której poniosła śmierć. Przeanalizował też ewolucję *habitus*, jaka się dokonała w jej przejściu od rzymskiej matrony do chrześcijańskiej męczennicy.

Z powyższego zestawienia wynika, że w czasie trzydniowych obrad odbyło się jedenaście krótkich sesji naukowych (obejmujących od jednej do trzech prelekcji), w czasie których wygłoszono łącznie 20 półgodzinnych referatów oraz omówiono dwie publikacje naukowe. Spotkanie Association Canadienne des Études Patristiques służyło nie tylko zaprezentowaniu osiągnięć naukowych kanadyjskich patrologów, lecz także poznaniu nowych trendów w badaniach dotyczących starożytności.